

ВЯЧЕСЛАВ РЖІГА

ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ В „СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ“.

1922 р. у 8-ій книзі „Русского Исторического Журнала“ було надруковано невеличку статтю П. В. Буличева під заголовком: „Что значит эпитет „осмомысл“ в Слове о полку Игореве?“ Вважаючи, що джерелом цього епітету могла бути або народня поезія, або книжна література, П. В. Буличев зазначає, що для народньої поезії число вісім—не типове, тимчасом як в писаних пам'ятках воно зустрічається з певним значінням, яке і повинно дати ключ для розуміння епітету. В аскетичній літературі не раз зустрічається „Слово о осми мыслехъ“, себ-то про вісім гріховних помислів. Такі „Слова“ ми знаємо з іменнями мніха Євагрія, Єфрема Сирина, Нила та Григорія Синайських і інших—в рукописах XIV—XV ст., але в перекладах зустрічаємо значно раніше. Звідси автор статті робить висновок: коли ми припустимо, що автор „Слова о полку Ігоревім“ знав слово о восьми думках, то в'яснення епітету „осмомисл“ не буде для нас тяжким: він означає людину, себ-то грішника, або, звичайною мовою,—гріховоду (с. 5). Підстави для того, щоб прикласти цей епітет до Ярослава Галицького, П. В. Буличев бачить в епізодах його родинного життя. Цитуючи Карамзіна, автор пригадує, що Ярослав не любив своєї дружини Ольги та сина Володимира, не раз виганяв їх і взагалі ставив вище за них якусь Анастасію. З погляду побожних людей тих часів, з нахилом до аскетизму,—каже П. В. Буличев,—таке порушення родинних основ було спокусою для народу і не могло бути терпиме; особисте життя князя набирало широкого розголосу, ставало річчю, на яку впливало суспільство,—як це й сталося в Галичі. Гріх чужоложства, ненависть до жінки та сина, хоча-б і достойного, яким був Володимир, явна перевага, що її показував батько до нешлюбного сина Олега,—все це давало привід вважати Ярослава грішником взагалі: як людина грішить в одному, то він не може не бути грішним і в другому; це результат всіх його грішних думок, а їх вісім—отже він „осмомисл“ (с. 6). Даючи таке тлумачення епітетові „осмомисл“ в приложенню його до Ярослава Галицького, автор статті гадає, що слова, з якими звертається до нього творець „Слова о полку Ігоревім“, мають іронічний, трохи докоряючий відтінок. Чи можна погодитися з таким тлумаченням?¹⁾ Коли його й прийняти, то в словах,

¹⁾ Коментарій П. В. Буличева не наважується прийняти і В. Н. Перетц (Акад. Володимир Перетц, Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. У Києві 1926 р., с. 277), підтримуючи пояснення Потєбні—„у него восемь мыслей, восемь заботъ за разъ“,—от як у лисиці, що потрапила в яму, в якій „сім думок“ (Потєбня, 111),—аналогічними порівняннями: „бідна вдова дев'ять думок має“, або „десять думок має“ (Чубинський, V, с. 486 та 487), або „бідная удовонька сорок думок має“ (ib., 486), і до того, щоб поширити розуміння Карамзіна (Ист. Гос. Рос. III пр. 267)—„у нього один розум був вартий вісьмох“—наводить сучасний український вираз: „сьомирозум“—розумник, розумниця: „Ну й семирозум ти“ (с. Пологи на Переяславщині, повідомив Вс. М. Ганцов). Проте треба зазначити, що

що з ними автор звертається до Ярослава Галицького, довелось-б припустити не тільки іронію, але й гострий дисонанс: з одного боку автор „Слова“ співає панегірик силі та могутності галицького князя, а з другого кидає просто в вічі нечуваний—і як на той час більш ніж серйозний докір,—аналогії до якого ми не знайшли-б на протязі всієї старовинної історії нашої. Звідси випливає потреба шукати таких пояснень епітету, які-б відповідали духові всіх слів, з якими автор „Слова“ звертається до князя. Не можна не відзначити, що панегірик Ярославові Галицькому, не зважаючи на його гіперболічний характер,—це правдивий постійний відбиток дійсності і прегарна метафорична образна характеристика сили та могутності цього князя.

Вже з самого початку свого князювання Ярослав галицький повів дуже мудру політику. В конфліктах із іншими князями він перетягнув на свій бік угорського короля, а далі й польського. Це вже стало ясним 1158 р., коли обидва ці королі разом із кількома руськими князями взяли на себе посередництво в конфлікті Ярослава з Ізяславом Давидовичем—раніш чернігівським, а тепер київським князем, від якого Ярослав вимагав видати незаконного претендента на галицький престол, свого брата в перших, Івана Берладника. З часом значіння Ярослава в західно-європейській політиці ще збільшилося: молодий угорський король Стефан III, що боровся з Візантією, шукав помочи в Галичі. На ґрунті цього політичного зближення з'явилася навіть думка породнитися домами, і коло 1164 року одну з доньок Ярослава було виряджено до Угорщини, яко наречену молодого короля. Та це подружжя було неприємне Візантії, і візантійський імператор Мануїл вжив усіх заходів, щоб воно не здійснилось¹⁾. Взагалі Візантії довелось серйозно уважати на Галич. Тут у Ярослава знайшов притулок візантійський царевич Андроник Комнен, брат у перших самого імператора Мануїла, що почав був його переслідувати. Перебування славетного царевича Андроника в Галичі у Ярослава відзначає і наш літопис в Іпатівському списку під 1165 роком²⁾, і візантійський історик Никита Хоніят. Хоніят, розповідаючи про пригоди, зауважує, що господар Галичу радо, „з откритими раменями“ прийняв його; царевич прожив там досить довго і до того прихилив до себе Ярослава, що вони разом їздили на лови; царевич брав участь в його раді, жив в однім із ним палаці і разом із ним обідав³⁾. Андроник прожив у Ярослава аж доти, поки Мануїл не помирився із ним. Із слів того-ж таки Никити Хоніята, імператорові здавалося підозрілим довгочасне перебування там Андроника, бо вже ходили чутки, що він набирає численну скитську (себ-то руську) кінноту із заміром вдертися в римські володіння. Тому він визнав справою, як кажуть, найпершої ваги—повернути Андроника. Для цього імператор запрошує його прийхати звідти і—по приятельських запевненнях з того і з другого боку—справді приймає його в свої обійми⁴⁾. Кілька років пізніш Андроник скинув з престолу й убив

по наведених паралелях, до яких можна-б додати й російський вираз „семи пядей во лбу“,—залишається незрозумілим, чому в епітеті Ярослава грає ролю число вісім, а не сім чи якесь інше.

¹⁾ Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том II, виданне друге, розширене. У Львові, 1905 р., с. 439—441.

²⁾ Літопис по Іпатьевському списку, издание Археографической Комиссии“, СПб. 1872 г.

³⁾ Никита Хоніятъ. Історія, т. I, СПб., 1860, с. 167.

⁴⁾ Ibid., с. 167 і дальші.

наступника імператора Мануїла—Олексія II, і сам досягнув імператорського престолу, де й сидів коло двох років—з 1183 до 1185 р.

Ярослав Галицький, приятель візантійського імператора, союзник західньо-європейських королів, був і славний своєю силою та могутністю по всій тодішній Русі. Коли він вигнав свого сина Володимира, ніхто з сусідніх князів не наважився дати притулок вигнанцеві, боячися його батька: ні Роман Володимирський, ні Інгвар Дорогобузький, ні Святополк Туровський. Навіть більш далекі територіяльно князі старалися скорше спровадити його: так було в Смоленську в Давида і навіть в Суздалі у великого князя Всеволода Велике Гніздо. Лише у свого зятя Ігоря Святославовича в Путивлі знайшов він захист; Ігор зустрів Володимира дуже ласкаво і він прожив тут біля двох років, аж доки Ігор не помирив його з батьком¹⁾.

Сучасників Ярослава повинно було дуже вражати те, що він сам не ходив в походи, а посилав своїх бояр. Цю рису його відзначив і літописець в характеристиці галицького князя під 1187 р. (рік його смерті): „Бѣ же князь мудръ и рѣченъ языкомъ, и богобоинъ, и честенъ в земляхъ, и славенъ полкы: гдѣ бо бяшеть ему обиди, самъ не ходяшеть полкы своими, (но посылашеть я съ вое)водами...“²⁾.

Всі зазначені риси Ярослава галицького: і його роля за кордоном, і його грізний авторитет серед руських князів, і взагалі його далекосяжна могутність,—яскраво відбилися в „Слові о полку Ігоревім“: „Галичкы Осмомыслѣ Ярославле! високо сѣдиши на своемъ златоконаннѣмъ столѣ... Подперъ горы Угорскыи своими желѣзными плѣки, заступивъ королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча времени чрезъ облаки, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по землямъ текутъ; отворяеши Кіеву врата; стрѣляеши съ огня злата стола Салтани за землями³⁾. Стрѣляй Господине Кончака, поганого Коцея за землю Рускую, за раны Игоревы буюго Святславлича“ (І вид. с., 30).

Отже Ярослав Галицький, сидячи на престолі, що високо вгору піднісся, може просто, не сходячи з нього, вразити половецького хижака.

Славний і грізний своєю силою в усіх країнах, Ярослав Галицький був не такий щасливий в політиці внутрішній. Зазначають⁴⁾, що опозиція бояр за Ярослава була особливо сильна. Вона вміло використувала нелад в родині Ярослава, змусила його один час помиритися з княгинею Ольгою, сприяла лютій розправі з нещасливою Анастасією, яку було спалено. Але Ярослав і далі боровся за свої плани: до кінця свого віку він залишився самотнім володарем усієї Галичини і всупереч традиції старшинства відказав свій престол не Володимирові, а Олегові, синові Анастасії. Правда, по його смерті із-за питання, хто повинен дістати престол, почалася страшна смута, але завзятість спадкодавця, яскраво висловлена літописцем, свідчить про самовладність видатного князя. Вже смертельно хорий, він каже боярам: „Се азъ одиною худою своєю головою ходя, удержалъ всю

1) „Літопись по Ипатьевскому списку“, вид. Археограф. Комісії. СПб. 1871, під 1183 р. (с. 428).

2) Ibid., під 1187 р. (с. 441 та 442).

3) На думку Дубенського (с. 159, прим. 114) та Огоновського (с. 97), тут, мабуть, натяк на участь Галичан разом із Уграми в поході Фридриха-Барбароси в Палестину проти султана Саладина.

4) С. М. Соловьевъ, „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“, т. II, М., 1869 г., вид. 4-ге, с. 277. М. Грушевський, „Исторія України-Руси“, т. II, у Львові, 1905 р., с. 442 і далші.

Галичкую землю; а се приказываю мѣсто свое Олгови, синови своєму меншому, а Володимѣру даю Перемышль“¹⁾).

Що до відносин Ярослава до Анастасії, то вони не могли дати приводу до гостро негативного оцінування його. Новітній історик України говорить з цього приводу: „Судячи по літописним похвалам моральности Ярослава, ми не можемо пояснити його відносин до Анастасії, як простий вибрик, та й його любов до її сина Олега показує, що маємо до діла тут з зовсім поважним почуттям. Так само неможливо припустити, аби се нешлюбне пожиття Ярослава дразнило моральні почуття суспільности—такого ригоризму у неї не можна абсолютно підозрівати в тодішніх часах. Очевидно, бояр підняв против неї вилли, який здобули через Анастасію Чарговичі...“²⁾).

Коли до зазначених раніш рис Ярослава ми додамо тепер його боротьбу з боярською опозицією, то образ його стане ще яснішим і виразнішим. Це був прозорливий і вмільний політик з широкими завданнями, могутній володар, захоплений духом цезаризму. Такий справді був Ярослав, і таким уявлявся він і очам сучасників. Епітет „осмомисл“, мабуть, і виник на ґрунті уявлень про цезаризм Ярослава, які могли приводити до порівняння його із західньо-європейськими володарями і з ідейним родоначальником їх, першим римським імператором Августом-Октавіаном. Ім'я-ж Августа-Октавіана було відоме у нас в старовину в своєріднім перекладі: Август Осмородний: як-раз таку форму зустрічаємо ми вже з Ізборнику Святослава 1073 р.³⁾ На неї звернув увагу ще Буслав⁴⁾. Звідси й могло з'явитися загадкове число вісім⁵⁾. Коли поет взагалі мав нахил до творчої гри словами, назвавши, наприкл., Олега Святославича—Олегом Гориславичем, то чому-б не повернути йому Осмородного в Осмомисла. Зовнішній зв'язок з іменем імператора Августа лише підкреслює самостійне глибоке значіння епітета осмомисл: так добре він характеризує видатного володаря, багатого думками, з широкими властолюбивими замислами.

1) „Літопись по Ипат. списку“ під 1187 р. (с. 442).

2) М. Грушевський. Історія України-Руси, т. II, у Львові, 1905, с. 443.

3) „Августъ, иже и Осмородный“—Ізборник 1073 р., арк. 264—Матеріали для Словаря древне-руського языка по письменнымъ памятникамъ. Труды И. И. Срезневскаго. Т. II. СПб. 1902 р.

4) Ф. Буслаевъ. Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-рускаго языковъ. М. 1861 р., с. 609.

5) П. П. Вяземський гадав (Замѣч. на слово о полку Игоревѣ, с. 291), що цей епітет „осмомисл“ походить із ново-пітагорейської філософії чисел, і тлумачив його, як відбиття пітагорейської думки, де число вісім було символом справедливости, але це не досить переконує. Правда, пізніш це тлумачення розвинув далі В. Щурат; його міркування про відбиття елементів грецької філософії в „Слові“ він висловив у брошурі „Українські джерела до історії філософії“, Львів, 1908. Не заперечуючи теоретичну можливість шукати попередніх відблисків грецької філософської думки в „Слові“ не можу проте погодитися із запропонованими В. Щуратом поясненнями епітетів осмомисла й Траяна в зв'язку з пітагорейською символікою чисел. Зокрема що до „осмомисла“: 1) цілком неясний зв'язок цього тлумачення з контекстом і тодішньою історичною дійсністю; 2) на користь розуміння „осмомисл“, яко справедливости, нема ніяких свідчень в старовинній руській літературі.